

Zitierhinweis

Nešpor, Zdeněk R.: Rezension über: Eva Hajdinová, Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století, Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR v.v.i., 2016, in: Český časopis historický, 2017, 2, S. 535-539, DOI: 10.15463/rec.864841406

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

i výměnkem, jeho náplní i funkcí; z jeho zjištění zaujme zejména to, že výměnek byl často vázán i na drobné usedlosti, což naznačuje jeho význam nejen jako formy sociálního zabezpečení, ale spíše jako formy upevňování rodinných vztahů.

Zeitlhoferova práce si rozhodně zaslouží pozornost našich historiků. Autor se výborně orientuje v rozsáhlé zahraniční produkci a v problémech, kterými se tato produkce zabývá, i jeho znalosti české literatury jsou velmi dobré. Snad mohl prohloubit své poznání přihlédnutím k české etnografické literatuře, z prací historiků pak k monografii Matlasové, která výrazně doplňuje jeho výklad o schwarzenberské politice vůči sňatkům bezzemků, ale obraz, který Zeitlhofer podává, by se tím zásadně nezměnil. V souvislosti s jeho výtkami dosavadní „kontinentální“ literatuře, která podle něho zohledňovala jen přechod usedlosti do rukou hlavního dědice a přehlížela nároky jeho sourozenců, bych jen podotkl, že v české literatuře tomu tak přinejmenším od doby Vladimíra Procházky nebylo a že u nás obecně přijímaná Procházková terminologie (dědění na ideální díly) i jeho podrobný a fundovaný výklad dědické praxe se od německého zjednodušujícího pohledu na „Anerberecht“ značně lišila.

Rovněž tak asi český historik nebude souhlasit s tvrzením, že v jím zkoumané farnosti byla emfyteuze zavedena až v 16. století; ve skutečnosti tu došlo jen k dalšímu zlepšení práva poddaných k půdě rozšířením okruhu dědiců, případně zavedením testamentárního práva. Připomenul bych i to, že v úvahách o poručnicích neploletých dědiců v době na počátku 19. století nelze přehlížet jednoznačné definování plnoletosti Všeobecným občanským zákoníkem z r. 1811. To vše jsou ale jen drobné vady na kráse, nijak nesnižující přínos práce, která si klade celou řadu otázek, na něž v dosavadní literatuře buď nenajdeme odpověď žádnou, nebo jen nedostatečnou, a výrazně mění pohled na celou řadu zásadních otázek českých agrárních dějin. Je to přitom práce mimořádně fundovaná, opírající své závěry o bohatý empiricky zjištěný materiál i o promyšlenou metodiku, přitom v závěrech uvážlivá i přesvědčivá. Výborně se doplňuje s dalšími českými pracemi z poslední doby, které se snaží jít podobným směrem. Je jen třeba litovat, že v rozporu s rostoucím zájmem o tuto problematiku dnes na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde mělo studium agrárních dějin raného novověku od doby Kalouskovy, Kroftovy a Pekařovy vynikající tradici, tento směr bádání zřejmě končí.

Eduard Maur

Eva HAJDINOVÁ

Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století

Praha, Masarykův ústav a archiv AV ČR – Scriptorium 2016, 492 s.,

ISBN 978-80-87782-57-6 (MÚA AV ČR), ISBN 978-80-88013-26-6 (Scriptorium).

Ačkoli není pochyb, že žádná dobrá historická práce se nikdy neobešla bez širokých kontextuálních znalostí, což s sebou mnohdy neslo přímé srovnávání s analogickými případy jinde v Evropě nebo ve světě, komparativní metodologie v užším smyslu – díla explicitně vystavěná výlučně na mezinárodním srovnávání, jehož parametry vycházejí z teoreticky koncipovaných analytických kategorií – se začala množit teprve v posledních dekadách.

V určitém typu „mezinárodní vědy“ se stala bezmála normou, zatímco v českém případě na jejich objevení namnoze teprve čekáme. Má to své výhody i nevýhody. Mezinárodní srovnání analogických případů jistě může přinášet nová zjištění, interpretace nebo podnětné otázky, čehož příkladem na poli náboženských dějin mohou být i u nás známé studie Hugh McLeoda.¹ Neméně často však komparace jenom exploatuje existující poznatky, nebo je dokonce samoučelnou hrou, která v důsledku poškozují jakýkoli seriózní výzkum. Vyplyvá-li „nezbytnost“ mezinárodního srovnání pouze z publikační strategie určitých nakladatelství a časopisů, nebo dokonce jen z existujících bilaterálních dohod mezi jednotlivými grantovými agenturami, ubírají taková „díla“ kapacity i prostředky potřebné jinde.

Rozporuplné hodnocení komparativních studií – respektive především zřetelného trendu k jejich převládání v současné „mezinárodní vědě“ – se přirozeně nemůže vyhnout ani recenzované práci. Do jaké míry jsou případy pronásledovaných hugenotů v jižní Francii a tajných nekatolíků/evangelíků v některých oblastech Českého království ve druhé polovině 17. a po většinu 18. století srovnatelné? V obou případech, které nicméně nepokrývají celý náboženský disent příslušných zemí, raně novověký stát z politicko-náboženských důvodů rozhodnutím shora redukoval existující konfesní pluralitu (ve Francii po revokaci nantského ediktu v roce 1685 sice zůstala teoretická možnost soukromého exercicia, ale namnoze jen na papíře). Ani tvrdý rekatolizační tlak však nedokázal zcela vymýt skryté vyznavače protestantismu, jimž tato tvrdohlavost spolu se zahraniční podporou umožnila, aby v malém počtu překali období protireformace. Ačkoli francouzská „církev pouště“ ani české tajné nekatolické komunity nepředstavovaly víc než pár procent populace, měla jejich existence velký vliv na sebereflexi a na moderní dějiny obou národů. Důvodů ke komparaci je tedy dost (moderní historická sebereflexe ovšem už stojí mimo záběr autorky), což při pečlivém ohledání shod i rozdílů obou případů může vést k hlubšímu porozumění každému z nich. Tento záměr se Evě Hajdinové také podařilo naplnit.

Svou knihu rozdělila na tři části, z nichž každou člení na tři kapitoly.² „Přeskakuje“ mezi oběma národními případy podává nejprve nárys geografického a časového rozložení reformačních církví v Českém království a languedockém „hugenotském púlměsíci“, přičemž sleduje vnější zásahy proti nim i jejich vnitřní život ve vynuceném utajení v 17. a po většinu 18. století (naopak další vývoj po toleranci udělené v osmdesátých letech 18. století již autorka nesledovala). Ve třetí kapitole k tomu přidává rostoucí vliv osvícenství, kdy se advokacie francouzských hugenotů chopili *philosophes* a dokonce někteří úředníci, ačkoli jejich vlastní vyznání bylo římskokatolické, pokud vůbec nějaké. Druhá část knihy již vychází z analytického konceptu ústředních faktorů rezistence, jednotlivé kapitoly jsou věnovány tajným shromážděním, četbě zakázaných knih a domácímu kultu, respektive „heretickým“ přechodovým rituálům – křtům, sňatkům a pohřbům, včetně

1 Hugh McLEOD, *Náboženství a lidé západní Evropy (1789–1989)*, Brno 2007; TÝŽ, *Sekularizace v západní Evropě (1848–1914)*, Brno 2008. Pro studenty jsou tyto práce věcně i metodologicky dobrým korektivem frankocentrického výkladu René RÉMOND, *Náboženství a společnost v Evropě*, Praha 2003.

2 Rád se přiznávám k úchylce, že by mě ještě víc těšilo, kdyby jednotlivé kapitoly, ba i odstavce byly zhruba stejně dlouhé; s takovouto formální výstavbou textu se však už dnes prakticky nesetkáváme.

záležitostí spojených s dědickým právem. Tyto instituce doplňují další „pilíře přežití“, rozebírané v jednotlivých kapitolách třetí části, totiž propojování konfesních a socioprofesionálních vazeb, otázka (semi-)periferního prostředí, v němž jediném se mohlo nekatolictví udržet, a konečně sektářská eschatologie, která se v těchto kruzích rozvíjela.

Autorka přitom vyšla z důkladné znalosti existující – v obou případech bohaté – literatury, kterou pak jen ilustrativně doplnila vlastními výzkumy. Charakteristika páté kapitoly, jež „nabízí výsledky konfrontace pramenů francouzského a českého prostředí a zároveň rekapituluje hlavní závěry soudobé literatury k tomuto tématu“ (s. 210), platí vlastně o celé knize. Jen tak ale bylo možné jasně určit komparativně analyzované problémy, odpovídající uvedeným třem částem díla, neboť výklad mohl být strukturován zcela odlišně a měl-li by být vyčerpávající, musel by obsáhnout celou řadu dalších, obvykle jen „jednostranně významných“ témat. Napříč těmito tématy je přitom analyzován vliv exulantů a ciziny a sociálně-organizační charakter nekatolických skupin a hnutí. Ty se ukazují být nejdůležitějšími faktory jejich přežití – ale i vzájemné rozdílnosti obou případů.

Zatímco čeští exulanti v 18. století nedokázali plně zakotvit v etablovaných zahraničních církvích a získat jejich podporu pro domácí misii, francouzští hugenoti našli široké zázemí především ve Švýcarsku. V Lausanne zřídili seminář pro kazatele, kteří pak odcházeli sloužit do Francie. Právě vzrůstající počet ordinovaných tajných duchovních, dbajících na věroučnou čistotu a řádný průběh bohoslužeb i přechodových rituálů, spolu se znovuvzkříšenou institucí sborových starších (mezi nimiž nadto stoupal podíl osob z vyšších společenských vrstev), podílejících se na organizaci a disciplinaci „církve pouště“, výrazně od třetí dekády 18. století posilovaly církevní charakter hugenotského společenství. Reformované podzemí se tak dokázalo přenést přes tragické důsledky potlačení camisardského povstání let 1702 až 1704 a s využitím ostentativní a současně hluboce prožívané loyality vůči koruně získat i vnější respekt, resp. dokonce podporu ze strany nastupujících osvícenců.

Naproti tomu v českých poměrech zůstalo nekatolické hnutí záležitostí jednotlivců a malých skupin nejprostších poddaných, bez organizace či vedení, bez věroučné, bohoslužebné, ale i sociální a vzdělanostní kultivace. Tendovalo k výlučně náboženskému nezájmu o „svět“ (včetně své domovské země, socioekonomického statutu jednotlivců a rodin atd.) a sektářství, což jej dále oslabovalo a marginalizovalo, takže „přechod od ‚sektý‘ k církvi se mezi českými evangelíky nezdařil“ (s. 410). Mezinárodní srovnání, analyticky rozvedené v rámci všech výše uvedených kategorií, je přitom skvělým – byť ne jediným – antidotem vůči svůdné tezi Eduarda Wintra, jíž v osmdesátých letech 20. století podlehl část českých evangelických historiků, že poslední a nejdůležitější fází rekatolizace byla josefínská tolerance.³

Dokázala-li Hajdinová z komparativní analýzy vytěžit skutečně podstatné závěry, neznamená to naneštěstí, že by se vyvarovala všech jejích svodů. Nejtypičtějším příkladem

3 Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*, Praha 1945, zejm. s. 182; na tuto tezi navázala diskuse mezi Rudolfem Medkem a Ludkem Brožem na stránkách *Křesťanské revue* (1956), a především celá plejáda sborových historií iniciovaných dvoustým výročím tolerančního patentu. Ze záběrem širších děl uvedme alespoň Zdeněk J. MEDEK, *Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha 1982; Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999 (²2013).

je to, staví-li vedle sebe dvě „nejvýznamnější hnutí odporu“ tajných nekatolíků, camisardské povstání a opočenskou rebelii z roku 1732 (s. 107). V prvním případě šlo o široké ozbrojené povstání, podněcované také apokalyptickými prorockými vizemi a současně odmítané (proto-)církevními složkami francouzské „pouště“ a exilu, nakonec drasticky potlačené velkými armádními jednotkami. Oproti tomu na Opočensku se pár dní scházelo několik desítek, nanejvýš pár stovek nespokojenců, zvědavců a snad i konjunkturalistů, kteří špatně pochopili instrukce z ciziny a zjistivše svůj omyl, zcela pasivně se podrobili (ke zbráním přitom nesáhli ani nikdy dřív). Kromě „největšího významu“ a rozsahu v obou lokalitách tato hnutí nepřibližovalo vůbec nic. Stejně tak je bezúčelné srovnávat francouzské „konzistoře“ (fakticky staršovstva jednotlivých sborů) s předbělohorskou Dolní konzistoří českých utrakvistů, která měla celozemskou působnost (s. 49), nebo Jurieuovy pamflety proti náboženské politice Krále Slunce s díly J. A. Komenského (s. 100–101).

Nemenším problémem je svévolné, mnohdy zavádějící užívání významonosných pojmů. Můžeme zajisté diskutovat o tom, byli-li v Čechách v pobělohorském období spíše tajní evangelíci/protestanti nebo „jen“ nekatolíci (autorka všechna označení užívá záměnně), docela určitě však nešlo o „reformované“, tj. kalvinisty (např. s. 60, 301), a to ani v případě potomků vpsledku silně kalvinizované Jednoty bratrské. Protestantští duchovní nejsou „vysvěcování“ (s. 160) a nejsou o nic víc „kněží“, než kterýkoli jiný věřící (s. 190). *Anciens catholiques* nemůžeme překládat jako „starokatolíky“ (s. 366), školní poplatky nelze nazývat „štolovými“ (s. 347) a lidová „písmáci“ nebyli primárně kronikáři (s. 347), nýbrž znalci Písma. Nemyslím přitom, že by autorka nevěděla, o čem píše, jen je nedbalá a nepřesnosti ve vyjadřování ke škodě věci neodhalilo ani lektorské posouzení, ani redakční příprava. Stejně udivuje značné – u Scriptoria naštěstí spíše výjimečné – množství překlepů a chyb ve větné skladbě.

Pěčlivější příprava textu k vydání by zajisté odstranila i další, obsahově závažnější, i když vzhledem k výkladu okrajové, faktografické omyly nebo nedostatečně doložené tvrzení. Výběrově uvedme, že Antonín Rezek nebyl protestant (s. 16), výraznější styky českých tajných nekatolíků se slezskými mírovými kostely (s. 60) nejsou doložené a těšínský kostel milosti byl ze šesti *Gnadenkirchen* „nejdůležitější“ (s. 61) jen pro habsburské země a/nebo pro pietisty. Rovněž tvrzení o ilegálním přetrvávání bratrských sborů na českém území až do 18. století (s. 79) je spíše zbožným přáním, pro nějž chybí jakékoli doklady, zatímco „oslí pohřby“ nezaopatřených, často mimo posvěcenou půdu a bez účasti duchovního, neměly vůbec nic společného s tajnými pohřby nekatolíků, které nejsou z předtolerančního období v českých zemích doloženy (s. 260–261). Stavbu „rakouských“ tolerančních modliteben nepovolovaly teprve výnosy doplňující toleranční patent, nýbrž již tento patent (špatně s. 143, správně s. 174). Interpretační nedostatky a protiřečení jdou někdy na vrub nejistotě, kdy se autorka snažila překlenout rozpory v existující literatuře ve snaze dát za pravdu co možná všem (např. s. 168–169, 194–196).

Relativní rozsah kritických výtek v této recenzi by ovšem neměl zastínit skutečnost, že Evě Hajdinové se prostřednictvím komparativní metodologie podařilo posunout dosavadní poznání českého a komplementárně i francouzského předtolerančního tajného nekatolictví. České čtenáře zároveň detailně informovala o kulturně neobyčejně významném, dosud však i v evangelickém prostředí jen nedostatečně známém fenoménu francouzské

église du désert, o jejím vývoji i vnitřních specifikách. Jedinou zásadnější námitku lze vznést vzhledem k vydavateli díla. Přepracovanou disertaci totiž (ve spolupráci se Scriptoriem) vydal Masarykův ústav a archiv Akademie věd, aby tím „bodově vytěžil“ (dřívější) práci své zaměstnankyně „výměnou“ za finanční podporu publikace. Z hlediska praktické vědní politiky je to pochopitelné a snad i omluvitelné jednání, jen se nemohu zbavit dojmu, že s badatelským zaměřením a vědeckým programem tohoto ústavu dílo nesouvisí vůbec nijak. Zdůvodnění v kontextu širší analýzy státní podpory a organizační, personální i publikační praxe současné české vědy by ovšem stálo za komparativní rozbor, alespoň tak povedený, jako je recenzovaná kniha.

Zdeněk R. Nešpor

Sixtus BOLOM-KOTARI

Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství

Praha, Historický ústav AV ČR – Matice moravská 2016, 565 s.,

ISBN 978-80-7286-286-3 (Historický ústav), ISBN 978-80-87709-14-6 (Matice moravská).

Dějiny moderního českého protestantismu byly dlouho do velké míry vykládány prostřednictvím biografí jeho významných představitelů.¹ Není se věru čemu divit: Zakladatelská

1 Kromě bezpočtu vzpomínek, biografických medailonů i hlubších analýz rozestetých v církevních časopisech a kalendářích se sluší připomenout alespoň následující knižní díla: Lubomír BALCAR (ed.), *Nad Karafiátovými Broučky*, Praha 1941; Bohuslav BURIAN, *Toleranční kazatelé na Valašsku (1781–1861). Příspěvek k dějinám valašského evangelictví*, Valašské Meziříčí, 1938; František BEDNÁŘ (ed.), *Památce Dra Frant. Kozáka a seniora Jana Pelíška*, Praha 1933; František BEDNÁŘ – Emanuel HAVELKA (eds.), *Památce superintendenta Dra Františka Cisaře*, Praha 1932; Antonín FRINTA (ed.), *Čeněk Dušek. Osobnost a výběr z jeho prací*, Praha 1933; Viktor HÁJEK, *Heřman z Tardy. K jeho stým narozeninám*, Brno 1932; Ferdinand HREJSA, *Jan Věgh. K 150letému výročí tolerance*, Praha 1930; TÝŽ, *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha 1931; TÝŽ, *Matěj Markovic. První toleranční kazatel v Praze*, Praha 1938; Josef Lukl HROMÁDKA, *Jan Karafiát*, Praha 1925; Ladislav KOŠUT, *Benjamin Košut. Jeho dílo a zápasy na poli české reformace*, Praha 1935; Jan Milič LOCHMAN, *Duchovní odkaz obrození. Dobrovský – Bolzano – Kollár – Palacký. Náboženské profily*, Praha 1964; Josef LUKÁŠEK, *Bedřich Vilém Košut a náboženské poměry v revoluční době r. 1848 a za vlády absolutismu*, Praha 1927; TÝŽ, *Josef Růžička. Jeho život a dílo*, Praha 1929; TÝŽ, *Jan Janata a naše minulost. Příspěvek k dějinám české evang. církve*, Praha 1931; Rudolf ŘÍČAN, *Mladá léta Karla Eduarda Lányho. Několik pohledů do dějin českého evangelictví v minulém století*, Praha 1935; TÝŽ, *Životní dílo Karla Eduarda Lányho. K historii českého luterství v devatenáctém století*, Praha 1939; TÝŽ, *Josef Dobiáš Bukovský, evangelický farář historik*, Praha 1939; TÝŽ, *Jan Karafiát. Svědek víry v náji srdce*, Praha 1940; Viktor SZALATNAY, *Justus Szalatnay Černilovský. K stému výročí jeho narození*, Kutná Hora 1934; Čeněk VÁŠA, *Václav Šubert. Životopisný nástin, Krábsice pod Řípem [= Krabčice] 1897*; biografickou literaturu k Palackému a Masarykovi zde není třeba připomínat. Pokus o biografický slovník celého „českomoravského Siona“ předložil Jan TOUL, *Jubilejní kniha československé evangelické rodiny*, České Budějovice 1931.